**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Віталій Вікторович Мудраков

Кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії і соціально-гуманітарних наук,
Хмельницький національний університет,
вул. Інститутська, 11, Хмельницький,
29016, Україна,
Стипендіат Палати депутатів федеральної
землі Берліну та Інституту філософії, історії
літератури, науки й техніки,
Берлінський технічний університет

E-mail: vitaly.mudrakov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5788-1289>,

T. +49176683663867

Vitalii Mudrakov

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Khmelnytsky National University,
11, Instytut'ska str., Khmelnytskyi,
29016, Ukraine,
Fellow of the Chamber of Deputies of the Federal
State of Berlin and
Institute of Philosophy, History of Literature,
Science and Technology,
Berlin Technical University

УДК: 141.7:172.15

**МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Особливості філософського визначення патріотизму

Received 25 February 2021; revised 30 March 2021; accepted 14 May 2021

DOI: 10.15421/342104

Анотація

У найширшому сенсі мету статті можна позначити як розкриття певних аспектів теоретико-методологічного характеру у дослідженні процесу ідентифікації. Предметна конкретизація увиразнює дослідницький проєкт ідентичності: патріотизм. Структурно-символічний каркас побудовано на висвітленні специфіки філософського підходу у дослідженні цього феномену. Методологічною основою є інтерпретаційні засновки герменевтичного підходу із структурним аналізом створених контекстів. Пропонується підхід, що характеризується перемирюванням філософсько-дисциплінарних напрямів і сфер як певних платформ для розгляду досліджуваного феномену: онтологія, гносеологія, етика, політика. Це дало змогу визначити особливості філософського осмислення патріотизму у різних ракурсах та як цілісний феномен: диференціація як створення контекстів задля цілісного осмислення. Основні питання дослідження: «що таке патріотизм?», «як досліджувати патріотизм?», «у який спосіб реалізується патріотизм?». Висновуючи про важливість використання запропонованої дослідницької формули для патріотизму, автор звертає увагу на продуктивність застосування такого підходу в аналітиці процесів національної ідентифікації та проблем політичної ідентичності сьогодні. Тезою-висновком є міркування про актуальність та важливість розуміння здатності усвідомленого вияву своїх переконань, бажань і намірів закорінених у почутті патріотизму як окремих характеристик ідентичності. Методологічні положення статті напрацьовано та апробовано в рамках колоквиуму «Культура пам'яті та патріотизм» стипендіатів Палати депутатів федеральної землі Берліну у 2020-2021 рр.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, патріотизм, природа -, модальність -, інтенсивність -, об'єкт почуття патріотизму.

**METHODOLOGICAL AND VALUE ASPECTS
OF IDENTITY RESEARCH**

Features of the Philosophical Definition of Patriotism

Abstract

In the broadest sense, the purpose of the article can be described as the disclosure of certain aspects of theoretical and methodological problems in the study of the identification process. Subject concretization emphasizes the research project of identity: patriotism. The structural and semantic framework of the article is based on the enlightened specifics of the philosophical approach in the study of the phenomenon of patriotism. The methodological basis is the interpretive basis of the hermeneutic approach with a structural analysis of the created contexts. The author

seeks to point out the peculiarities of the methodological and value aspects of patriotism. Based on the humanitarian criteria of philosophical research – worldview, historicity and spirituality of human being – the author proposes an approach characterized by the interleaving of philosophical and disciplinary directions and spheres as contexts of consideration of the phenomenon under study: ontology and epistemology, ethics and aesthetics. This made it possible to identify the features of the philosophical understanding of patriotism in different perspectives and as a holistic phenomenon: differentiation as the creation of contexts for holistic understanding. The main research questions are: “what is patriotism?”, “How to study patriotism?”, “How is patriotism realized?”. Concluding the importance of using the proposed research formula for patriotism, the author draws attention to the productivity of such an approach in the analysis of the processes of national identification and the problems of political identity today. The thesis-conclusion is a reflection on the relevance of understanding the ability to consciously express their beliefs, desires and intentions rooted in a sense of patriotism as separate characteristics of identity. The methodological provisions of the article were developed and tested within the colloquium “Culture of Memory and Patriotism” of the scholarship holders of the Chamber of Deputies of the Federal State of Berlin in 2020-2021.

Keywords: *identification, identity, patriotism, nature-, modality-, intensity-, the object of feeling patriotism.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ-ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ

Особенности философского определения патриотизма

Аннотация

В широком смысле цель статьи можно обозначить как раскрытие определенных аспектов теоретико-методологического характера в исследовании процесса идентификации. Предметная конкретизация подчеркивает исследовательский проект идентичности: патриотизм. Структурно-смысловой каркас построен на освещении специфики философского подхода в исследовании этого феномена. Методологической основой являются интерпретационные предпосылки герменевтического подхода со структурным анализом созданных контекстов. Предлагается подход, характеризующийся перемежением философско-дисциплинарных направлений и сфер как определенных платформ для рассмотрения исследуемого феномена: онтология, гносеология, этика, политика. Это позволило определить особенности философского осмысления патриотизма в разных ракурсах и как целостный феномен: дифференциация как создание контекстов для целостного осмысления. Основные вопросы исследования: «что такое патриотизм?», «Как исследовать патриотизм?», «Каким образом реализуется патриотизм?». Делая выводы о важности использования предлагаемой исследовательской формулы для патриотизма, автор обращает внимание на продуктивность применения такого подхода в аналитике процессов национальной идентификации и проблем политической идентичности сегодня. Тезисом-выводом есть соображения об актуальности и важности понимания способности осознанного проявления своих убеждений, желаний и намерений укоренившихся в чувстве патриотизма как отдельных характеристик идентичности. Методологические положения статьи наработано и апробировано в рамках colloquium «Культура памяти и патриотизм» стипендиатов Палаты депутатов федеральной земли Берлин в 2020-2021 гг.

Ключевые слова: *идентификация, идентичность, патриотизм, природа-, модальность-, интенсивность-, объект чувства патриотизма.*

Постановка проблеми та аналіз публікацій.

Дослідження проблем, що так чи інакше пов'язані з феноменом патріотизму, сьогодні набувають нових смислових відтінків. Простором актуалізації постають ті модернізаційні й демодернізаційні процеси, що нині є чи не найчастіше згадуваними у соціально-гуманітарному дискурсі – глобалізація, мультикультуралізм, постмодерні політика і етика, інформаційний хаос, глокалізація, архаїзація тощо. У західноєвропейському науковому просторі такі діалектичні пе-

реплітання ще на початку 90-х років минулого століття темою «громадянства та національної ідентичності» зафіксував Ю.Габермас, котрий вказував на певну конфліктність між універсалистськими принципами – з одного боку, та партикуляристськими претензіями на цілісність усталеного способу життя – з іншого [Habermas 1992: 633-634]. Ця тема для Європи нині тільки посилюється з новими акцентами. В українському соціумі вона у всій повноті визріла тільки після Революції гідності й сьогодні постає ключовим питанням розбудови української політич-

ної нації. А проблему зіткнення універсального та партикулярного науковий дискурс в Україні зафіксував комплексним і цілісним баченням із формулюванням «національна ідентичність та громадянське суспільство» [Бистрицький Є., et al., 2015].

Тож очевидно, що йдеться як про теоретичне, так й практичне значення, яке зводиться до пізнання засад формування політичної культури особистості й колективу, до пізнання ідентичності. І особливо «гостро» ця тема звучить проблемою «якості ідентичності» у перехідних суспільствах, що мали недавнє тоталітарне минуле, і, щонайперше, в українському, де «на обидві ноги шкутильгає» світоглядний запит на *спільні* пріоритети єдиного українського політичного простору, колихаючись між «надто правим», котрий затуляє здоровий ріст політичній ідентичності європейського штибу та «ностальгічно лівим», що живиться проросійськими *недоідеологіями*. Не варто забувати й про популізм як політику «нагрівання» соціальної атмосфери, на противагу якому має постати теорія поступу власної політичної самобутності.

Відтак, гуманітарна аналітика феномену патріотизму потребує постійної підтримки саморефлексією і дослідницьких оновлень з боку філософських студій задля укріплення чітких і логічно експлікованих конотацій його змісту та задля усвідомлення якості партикуляристських претензій і їх співвідношенням з універсалістськими принципами. Тому філософська рефлексія над засадничими аспектами патріотизму сьогодні є важливою передумовою ефективності політологічних експертиз суспільно-значущих проєктів і програм, а також обширнішого осмислення процесів гуманізації та гуманітаризації самої політики.

Тож, такий стан справ актуалізує ревізію теоретичних аспектів патріотизму у зрізі філософського аналізу. Реалізація цього наміру увиразнюватиме «методологічні меридіани» пропонованого підходу над феноменом патріотизму – з одного боку, з іншого – сприятиме схопленню його концептуального ядра з позиції аксіопотенціалізму. Ці обставини зумовлюють *мету* цієї розвідки – вибудувати теоретико-методологічну канву філософського рефлексії над феноменом патріотизму, і, відтак, виявити зародковість його

проблемних модусів та визрівання різних практичних похідних, що сьогодні є вкрай політично спекулятивними. З усього одразу фіксуємо проблему дисциплінарних підходів та методологічних прийомів, тобто, проблему вибору такого шляху висвітлення, який би не призвів до посилення згаданих спекуляцій і залишався максимально вичерпним у своїх ціннісно-дослідницьких потенціях. У цьому зв'язку формулюємо перше питання так: «*як досліджувати патріотизм?*».

Любов до мудрості у динаміці культури, історичного процесу й, зрештою, повсякденного життя зумовлює епістемну актуалізацію проблеми світоглядності, історичності й духовності людського буття як визначальних критеріїв гуманітарності філософських досліджень. Це, власне, і постає смисловим полем нашого дослідницького проєкту. Так, у концептуальних дефініціях патріотизму визначальними є формулювання: «любов до своєї країни/Батьківщини», а також «готовність жертвувати заради неї». Такі формулювання знаходимо, зокрема, у Стенфордській енциклопедії з філософії [SEP 2009], у німецькому тлумачному словнику «Duden» [D 2019], а також українській політичній енциклопедії [Явір 2011: 546]. Ці визначення транслюють той смисл і типологію афекту людини, який давні греки позначили словами *φιλία* та *αγάπη*. З їх трактувань бачимо, що йдеться про почуття солідарності та дружності у всеохопній безумовності, котрі будуються на принципах морального добра, а також турботливості та безкорисності [Liddell H.G., Scott R., Jones H.S. 1883; 1934: 6]. Виходячи із етимологічних та сутнісно-семантичних експлікацій поняття, котре передає описаний зміст – любов – виділяються його головні ознаки: *природа, модальність, інтенсивність і об'єкт* [Оврей-Ассея К., Баладьє Ш., Бютген Ф., Кассен Б. 2009: 451-463]. Відповідно до них, отже, пропонуємо напрямки для опису проблеми: диференціація тих дослідницьких параметрів філософського пошуку, на яких патріотизм вдасться розглянути водночас і з різних позицій у відповідності до структурного напластування, і як певну цілісність. Для цього пропонуються платформи, які вже достатньо апробовані нами як окремі дослідження і, власне, відображають основні тези пропонованої розвідки: (I) онтоло-

гічна та гносеологічна – *об'єкт і природа* [Мудраков 2019: 160-165], (II) етична та політична – *модальність та інтенсивність* [Мудраков 2019: 34-38].

Перед стартом нашої розвідки припустимо принципову важливість *об'єкту*, позаяк особливість цієї ознаки певною мірою визначає попередні. Іншими словами, *об'єкт* цього почуття – своя країна/Батьківщина/рідний край, визначає і *природу* цього почуття – у першу чергу умови його формування та розуміння, і *модальність* – спосіб та якість його втілення, і *інтенсивність* – темп та ритм змінюваності. Понад те, зазначимо, що такий поділ є певним методологічним кроком, необхідним для чіткості прояснення теоретичних конструктів феномену патріотизму в аспекті його гуманітарної науковості. Тому, з урахуванням певних внутрієпістемних та соціокультурних контекстів і передумов цього феномену, при деяких обґрунтуваннях, аж ніяк не уникнути перекошування чи накладання контекстів.

Виклад основного матеріалу.

(I) Теза перша або про *об'єкт і природу почуття* патріотизму.

Кажучи про об'єкт почуття (любов до своєї країни чи Батьківщини), необхідно чітко встановити його ідейно-семантичні межі. Це, врешті, прояснить його епістемну специфіку, а відтак й момент його зародження та специфіку. Іншими словами, чітко визначивши «*чим є об'єкт?*», проявляться його особливості як певні пізнавальні характеристики, а також причини виникнення.

(1) Чітке окреслення *об'єкту* можна пояснити прикладом із німецької мови, а саме на різниці характеристик «*Heimat*» і «*Vaterland*» [Крепон 2016]. «У широкому розумінні *Heimat* може означати просто місце, звідки щось походить (винахід чи твір) – місце створення, яке чому-небудь приписують. Однак, ця широта значення й уможлиблює його онтологічний зсув. *Heimat* меншою мірою стосується місця, що визнається за своє в сенсі місця народження, як того місця, де людина є і стає тим, чим їй призначалося бути і стати: це її належне місце. *Heimat* стає тим, що дає людині змогу проявити і розвинути себе, розкрити свою сутність» [Крепон 2016: 214]. Тобто йдеться про місце, у якому поєднані значення

і батьківщини, і рідного краю. Воно є чи стає належним, позаяк воно або призначалося, або було присвоєно. Онтологічність цього поняття вказує на глибинну укоріненість людини у цьому місці: воно їй найкомфортніше і найближче, а відтак є передумовою і умовою її сутнісного становлення. Це означає втілення усієї повноти творчо-рефлексивних потуг людини, які «черпаються з цього місця». Радість від внутрішніх змін і росту, від *самоздійснення* через творчість і рефлексію виформовує та вишліфовує певне почуття до цього місця. У такий спосіб, об'єкт почуття формується у процесі «власного», так би мовити, «об'єктивного» когнітивно-психологічного розвитку. Отже, у аспекті *Heimat об'єкт почуття* постає справжньою життєдайним джерелом для людини у її ціннісно-сміслових орієнтирах. Його *природу* можна вглядіти, наприклад, у низці дуальних конструкцій, які ставали предметом аналізу протягом усього філософського поступу: «еротизована» та «чуттєва любов», «любов-ніжність» та «духовна любов» за З.Фройдом, класичні диференціації цього поняття Аристотелем, Цицероном і Р. Декартом – «любов хіті» та «любов дружби» або Мальбраншеві визначення «любові інстинкту» та «любові розуму» чи, зрештою, Кантове розрізнення «патологічної» й «практичної любові». В усіх згаданих схемах *природа* цього почуття випадатиме на друге місце в кожній з пар, де закладено принципи шани та безпристрасності, безкорисності, неегоїстичності.

(2) У дещо інший спосіб складається із «*Vaterland* [, адже за визначенням] – це спільнота, до якої ми належимо де-факто. Тобто її не потрібно спеціально присвоювати. Водночас вона є тим, що цілком природно надає право на громадянство. Чи сказати б: вона є своєрідним перед-громадянством. Про це свідчить той факт, що в обмін на громадянство людина зобов'язується віддано служити своїй *Vaterland* – захищати її і навіть жертвувати собою заради неї» [Крепон 2016: 214]. Тобто приналежність до певної спільноти набуває політичного значення, політичної ваги. Якщо *Heimat* вказує на онтологічний аспект, то *Vaterland* – на генеалогічний. Генеалогічний зв'язок з одного боку також є передумовою формування *об'єкту почуття*, з іншого – також формує умови його становлення. У такий

спосіб, *об'єкт почуття* формується у процесі «програмного/проектного» світоглядного розвитку. Засобами такого становлення та поступу варто вважати усі можливі формотворчі впливи політичної системи на свідомість громадян – це, щонайперше, функціонування освіти та ЗМІ у напрямку ідеологічних пріоритетів.

Отже, виходячи із окреслених позицій, складається так, що для *першого окреслення* (тобто для *Heimat*) вступом у дослідження патріотизму мусять ставати просторово-часові умови (їх особливості) зародження *об'єкту* цього *почуття*, відтак його межі та характер проєктивності дії. Предметна міждисциплінарність у цьому вступі мала б фокусуватися на «історії та психології успішності» й причинах її недосягання в зрізі здатності *самоформуватися* перед тими викликами, що у різні часи є переважною мірою протидійними цьому процесу, а також – форми та способи ідейно-світоглядних самоідентифікацій, тобто певної приналежності. Йдеться про етнологію, антропологію, суспільну географію, соціальну філософію. Для *другого окреслення* (тобто *Vaterland*) – умови забезпеченості формування освітньої парадигми у напрямку колективної ідентифікації радикального змісту та рівень свобод ЗМІ. Тут предмет формується на перетині філософії освіти, педагогіки, культурної політики, комунікативістики, інформаційної безпеки тощо.

Необхідно зазначити: елементом зв'язку *обох окреслень* постає культурне передання та практика плекання певних традицій, які також є передумовою та умовою формування *об'єкту почуття*. Наприклад: люди, котрі не були народжені у своїй країні (у генеалогічному сенсі), а у якійсь місцевості (у онтологічному сенсі), але вони вважають себе патріотами цієї країни, отримують цей зв'язок через синергію названих процесів. Виходить так, що їх *об'єкт почуття* це радше прагнення моральних ідеалів свободи, гідності, справедливості для неї, тобто воно розкривається у етичному аспекті, який набуває для них онтологічного сенсу. В цьому зрізі дослідницький предмет міждисциплінарного збігу випадатиме на точки збігу соціальної філософії, етики, соціальної психології, культурології, релігієзнавства. У цьому контексті необхідно згадати приклад й іншої модифікації, де *об'єкт почут-*

тя змінюється прагненням отримати громадянські права і свободи через набуття належності, спробу укорінення. У такий спосіб, поняття *Heimat* втрачає свою онтологічність, воно політизується, адже розуміється не у сенсі сутнісного відображення чи, краще кажучи, живлення, а як можливість на власні права, надійність свого місця та безпеку. Деяко парадоксальним це може здатися на перший погляд, однак разом з тим про це можна говорити й як про тотальну онтологізацію. Якщо брати до уваги сценарії радикальної кульмінаційності цього процесу, які пропонуються футурологами та теоретиками глобалізації, то сучасна людина вже досить давно рухається у бік *від* окреслених схем, тобто *від* традиційно-звичних процесів ідентифікації. Світ стає суцільним *Heimat*. Тобто, це, я назвав би «політизованою онтологізацією». Так, З.Бауман пише: «[...] анулювання просторово-часових відстаней [...] звільняє деяких людей від територіальних обмежень і надає екстериторіального характеру деяким суспільствотворчим ідеям – одночасно позбавляючи територію, якою, як і досі, обмежені інші, її значення й здатності наділяти цих людей особливою ідентичністю» [Бауман 2008: 19]. Глобалізуючись сучасник укорінюється не у певному конкретному місці, а у світі як загальному місці, перетворюючи увесь світ на *Heimat*. У такий спосіб виникає нова орієнтація і новий формат конструювання ідентичності, який було зафіксовано ще у 70-х роках минулого століття Е.Тоффлером: «Ніколи ще в історії відстань не важила так мало. Ніколи ще стосунки людини з місцем проживання не були такими хисткими і недовговічними. [...] Ми є свідками того, як втрачається для людини значення місця проживання. Ми виховали нову расу кочівників, і лише одиниці усвідомлюють, наскільки численна, повсюдно поширена й істотна така міграція» [Toffler 1970: 75]. Відтак, об'єктивується важлива проблема – особливості структури *об'єкту почуття*, можливі шляхи його формування у таких трансформаційних процесах. Проте це потребує окремого дослідження.

У будь-якому разі синергія запропонованих окреслень, власне, й виформовує розуміння цілісності поняття *об'єкт почуття* (патріотизму). Окрім того, запропонований погляд чітко оформлює предметну сферу теоретичної дисциплі-

нарності соціально-гуманітарного напрямку в дослідженні патріотизму. Це, у свою чергу, дає змогу виявити особливості формування *об'єкту почуття*, його *природу* – з одного боку, з іншого – його практичну інструменталізацію як якість його втіленості, а отже, розглянути у вже намічених етичному та політичному контекстах.

(II) Теза друга або про *модальність* та *інтенсивність почуття* патріотизму.

Згадані контексти формують свої питання – специфіка втілення: якість акції та реакції, отже – це й рівень активності почуття патріотизму. Основне питання можна сформулювати так: «*у який спосіб і в якій мірі реалізується (проявляється) це почуття?*» Йдеться, отже, про *модальність* та *інтенсивність почуття*.

Втілення згаданого почуття у практиках особистої та суспільної життєдіяльності передбачає постійну кореляцію з моральними якостями людини: оскільки це почуття як вельми специфічне узагальнене переживання є певним визначальником проєкцій соціальних дій, остільки не можна не доглянути його вагу й у соціальній нормативності. Специфіка його вияву, отже, перебуває у своєрідній залежності з етикою. Це створює щонайменше дві площини для пояснення цього співвідношення – *незацікавлена* і *зацікавлена*.. Відповідаючи на питання «*чи є патріотизм чеснотою?*», Е.Макінтайр поймає ці позиції «ліберальною або безсторонньою мораллю» та «патріотичною мораллю» [Макінтайр 1998]. У обидвох площинах співвідношення можна вбачати як негативні, так й позитивні моменти.

(1) *Модальність почуття* у проєкціях першої площини визначається її ціннісними базисом об'єктивної моралі. Так, Е.Макінтайр зазначає: «[...] судження з морального погляду є судженням безстороннім. Так судить кожна розумна людина – незалежно від власних інтересів, пристрастей, суспільного становища. І діяти морально теж означає діяти у відповідності з таким безстороннім судженням. Таким чином, думати і діяти морально означає включити моральний чинник і абстрагуватися від будь-якої соціальної особистості та нахилів» [Макінтайр 1998: 526-527]. Виходячи з цього міркування можна говорити, що між моральним судженням та патріотичним покликом може з'являтися певна несумісність, навіть конфлікт. Відповідно до пріоритетних на-

станов цієї площини, патріотизм завжди мусить обмежуватися у його практичній царині, тобто його активність не повинна порушувати норми моралі. «Патріотизм слід розглядати не інакше, як цілком законну відданість своїй нації, але він ніколи не повинен виходити за обмеження, встановлені з неупередженої моральної позиції» [Макінтайр 1998: 527], – наголошує Е.Макінтайр. Отже, *модальність* та *інтенсивність почуття* визначаються ціннісним рядом космополітичних пріоритетів.

Акцентуючи увагу на параметрах контексту другої тези з урахуванням першої площини, необхідно зазначити, що у суспільно-політичному житті соціуму прогрес процесів підтримки і розвитку *незацікавленого* співвідношення, тобто домінування моральної позиції, мав би забезпечуватися владними структурами на рівні формування *природи* цього *почуття* та його *об'єкту*, про що йшлося у обґрунтуванні першої тези. Інакше кажучи, державні інституції забезпечують повноцінну реалізацію завдань своїх монополій на справедливість, на політичну владу і на силу без значущих відхилень чи збоїв у контролі за концептуальним виформуванням почуття патріотизму і спекулювання ним: історична політика або політика пам'яті. Тож, існування *більш патріотичного* як такого, аніж за узгодженням із морально належним у практичній площині «здорових суспільств» не є допустимою акцією формування світоглядних пріоритетів, відповідно реакція на подібне – це водночас толерантність як розуміння проблеми та бажання її подолати і гуманітарний спротив як ціннісне переформатування та проєкт нового виховання. Головним докором критики з боку *зацікавленої* позиції, тобто патріотичної моралі, постає теза про несправжність чи вихолощеність такого патріотизму. Тож, ліберальна мораль чи *незацікавлена* позиція формує певні стандарти, що уможлиблюють перетворення реальних зумовлених почуттям суспільних акцій і реакцій на об'єкт судження, тобто пропонує незалежну від усіляких почуттєвих зумовлень точку зору для осмислення та усвідомлення їхніх характеристик як факторів визрівання соціальної подієвості різного ґатунку: загрозливого чи утверджуючого. Таким чином, *модальність почуття* у проєкціях першої площини постає розсудливою толерант-

ністю, сказати б «вихованим почуттям», *інтенсивність* якого визначається потенціалом збереження та плекання позитивної моральної якості людини.

(2) *Модальність почуття* у проєкціях другої площини, так само, визначається її ціннісними пріоритетами, але, так би мовити, ангажованої моралі. Формотворчим принципом цього підходу постає розуміння патріотизму у якості моральної чесноти. Е. Макінтайр з цього приводу пише: «[...] мораль патріотизму – це така мораль, яка саме тому, що сформована в умовах членства в якійсь конкретній спільноті з певною соціальною, політичною й економічною структурою, повинна захищати від критики принаймні деякі фундаментальні структури суспільного життя цієї спільноти» [Макінтайр 1998: 535]. Тобто мораль постає світоглядною системою захисту своєї спільноти. У цьому випадку патріотизм не мусить обмежуватися у практиці і, відповідно, домінує над універсальними нормами *незацікавленої* моралі. Такий захист, по-суті, позбавлений раціональної критики тих структурних елементів системи, які визначатиме сама система: скажімо, політичних інститутів визначених політичною системою. Отже, *модальність* та *інтенсивність почуття*, відповідно до цієї проєкції, визначаються локальними (національними) пріоритетами.

Патріотизм як суспільно-політичний феномен узмістовлюється політичною аксіологією – патріотизм як визначальна цінність. Тобто, у такий спосіб формується безперечність ціннісного базису ідеології, на якій постає політична система та базується політична влада. Інакше кажучи, *об'єкт* цього почуття зростає із конкретної традиції і місця у онтологічному сенсі, піддаючись спекуляції на особливостях його *природи* з боку системи – безкорисності, а відтак, «граючи» на генеалогічному аспекті засобами виховання та інформування, перетворюється у такий спосіб на ірраціонально-пристрасну константу. М.Нуссбаум у цьому контексті наголошує: «Однією із найбільш серйозних перепон на шляху до раціонального обговорення у політиці є уявлення про те, що ті переваги та звички, які нині є в цей момент у людини, нейтральні та природні. Освіта, яка вважає національні кордони морально значущими, занадто часто сприяє укріпленню цієї ірраціо-

нальності, надаючи випадковості історії оманливу видимість моральної ваги і слави» [Nussbaum 1994: 11]. У цьому власне й постає те, що прихильники цієї *модальності* називають міцною позицією суспільного укладу, закидаючи *незацікавленій* моралі тим самим нездатність у міцних соціальних зв'язках під дією аж надто вже раціональних та безперестанних рефлексій та критики. Тож, зрозуміло, що проголошуючи такий докір, *зацікавлена* мораль обстоюватиме свої принципи у антагоністичний спосіб. Тому, оскільки «антагоністичне начало сягає онтології політичного світу й відображає фундаментальне розмежування на істинні та неістинні форми існування політичного як такого» [Шевчук 2014: 111], остільки будь-які «побічні обставини» й вказуватимуть, власне, на ритміку реакційної спрямованості цього почуття. Таким чином, *модальність почуття* у проєкціях другої площини має антагоністичну спрямованість, *інтенсивність* якої визначається потенціалом (і аргументацією «задля») збереження політичної єдності соціальної групи.

Висновки.

Визначення поняття «патріотизм» шляхом філософського осмислення схиляє до таких концептуальних основ: патріотизм – це почуття, яке має соціально-духовний вияв. Характеристики почуття патріотизму описуються у термінах дружнього ставлення і солідарності, що здійснюються на принципах морального добра й безкорисності – любов до рідного краю та Батьківщини. Такі ознаки вказують на основні контексти філософської аналітики: онтологія: з'ява почуття – *природа*; гносеологія: сукупна націленість почуття – *об'єкт*; етика: моральні межі почуття – *модальність* інтенсивності; політика: раціональність пріоритетів почуття – *інтенсивність* модальності. Зауважимо, що виокремлений підхід став ефективним засновком до предметної диференціації дисциплінарності гуманітарних та соціальних наук у дослідженні патріотизму.

Отже: (І) шляхом розрізнення та деталізації *об'єкту* почуття (відповідь на питання «чим є *об'єкт*?») поняттями *Heimat* та *Vaterland* перший контекст дав змогу вказати на просторово-часові умови його з'яви як на ціннісні аспекти у націленості на формування цього почуття: бажання не егоїстично здійснювати індивідуалізований, так би мовити, «об'єктивний» когнітивно-психоло-

гічний поступ безкорисно – перше окреслення (*Heimat*); друге окреслення (*Vaterland*) вказує на цілий комплекс засобів формування почуття патріотизму зокрема та й суспільної свідомості загалом – освіта, культурний простір, ЗМІ, що можна трактувати як один з інструментів збереження політичної цілісності (програмна націленість), який у своєму генеалогічному поставанні вивершується політичною приналежністю, тобто називає, у такий спосіб, *об'єкт* почуття; (II) у другому контексті можна зафіксувати міру проявлення патріотизму та його якісну специфіку як акційної та реакційної форм: перша *модальність* постає поміркованим феноменом толерантності – «виховане почуття», *інтенсивність* якого визначається потенціалом збереження позитивної моральної якості людини; друга *модальність* постає антагонізмом політичного як такого, *інтенсивність* якого визначається збереженням соціально-політичної єдності. Разом з тим запропонований підхід не тільки виокремлюючи «оголоє слабкі місця» функціональності патріотизму, але й дозволяє висновувати про їх

взаємозумовленість і взаємодоповнюваність.

Наголосимо: запропонована формула дослідження патріотизму покликана, передовсім, давати раціональну та обґрунтовану відповідь на питання «хто я?», аналізуючи це почуття як у ключі *минулого* – історична й культурна пам'ять, так й у площині *просекту майбутнього* – політична плуралізація можлива на засадах загальнолюдських цінностей як втілена демократична громадянськість. Сьогодні нам про це випадає говорити, як про *здатність усвідомленого вияву* своїх переконань, бажань і намірів закорінених у цьому почутті чи ним підживленим у категоріях якості обробки інформаційних потоків: культурно-інтелектуальний рівень як критичність суб'єктно-вчинкової свідомості: тактика прояву почуття – це у вузькому сенсі. У широкому – як про *культурно-соціальний сенс*: злами менталітету та нові прочитання культурно-ідентичнісних кодів – поява і розвиток певних концептуальних схем як стратегія і траєкторія розгортання почуття патріотизму.

Бібліографічні посилання

- Бауман, З. (2008). *Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства*. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Бистрицький, Є., Пролєєв, С., Білий, О., Лозниця, Р., Зимовець, Кобець, Р. (2015) *Національна ідентичність і громадянське суспільство*, К.: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Крепон, М. (2016). *Heimat. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Т.4. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 214-218.
- Макінтайр, Е. (1998). Чи є патріотизм чеснотою? *Сучасна політична філософія: Антологія*. К.: Основи, 524-543.
- Мудраков, В. (2019). До проблем дослідження ідентичності. Про буття та пізнання патріотизму. *Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 160-165.
- Мудраков, В. (2019). До проблем дослідження ідентичності. Про етику та політику патріотизму. *Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття*, Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 34-38.
- Оврей-Асєє, К., Баладє, Ш., Бютген, Ф., Кассен, Б. (2009). Любити, любов, дружба. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Т. 1. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 451-463.
- Шевчук, Д.М. (2014). *Смисл і межі політичного: філософська інтерпретація: монографія*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Явір, В. (2011). Патріотизм. В. Ю. Левенець (Ред.), *Політична енциклопедія*. К.: Парламентське видавництво, 546.
- Duden. (n.d.). Patriotismus. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Patriotismus>
- Habermas, J. (1992) *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.S. (1883; 9th ed. 1940). Greek-English Lexikon. <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/>
- Nussbaum, Martha C. (1994). Patriotism and cosmopolitanism. *Boston Review*, XIX (5), 3-16.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). Patriotism. <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>
- Toffler, E. (1970). *Future Shock*. New York: Bantam Books.

References

- Auvray-Assayas, C., Baladier, Ch., Büttgen, Ph., Kassir, B. (2009). Liubty, liubov, druzhba [Love, love, Friendship]. *Yevropeiskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei*. T. 1. K.: DUKh I LITERA, (ss. 451-463). (in Ukrainian)
- Bauman, Z. (2008). *Hlobalizatsiia. Naslidky dlia liudyny i suspilstva* [Globalization. Implications for Man and Society]. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii». (in Ukrainian)
- Bystrytskyi Ye., Prolieiev S., Bilyi O., Loznytsia R., Zymovets, Kobets R. (2015) *Natsionalna identychnist i hromadianske suspilstvo* [National Identity and Civil Society]. K.: DUKh I LITERA. (in Ukrainian)
- Crépon, M. (2016). Heimat [Home]. *Yevropeiskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei*. T.4. K.: DUKh I LITERA, (ss. 214-218). (in Ukrainian)
- Duden. (n.d.). Patriotismus. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Patriotismus>
- Habermas, J. (1992). *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.S. (1883; 9th ed. 1940) Greek-English Lexikon. <http://stephanus.tlg.uci.edu/lsg/>
- MacIntyre, A. (1998). Chy ye patriotyzm chesnotoiu [Is patriotism a virtue?]? *Suchasna politychna filosofia: Antolohiia*. K.: Osnovy, (cc. 524-543). (in Ukrainian)
- Mudrakov, V. (2019). Do problem doslidzhennia identychnosti. Pro buttia ta piznannia patriotyzmu [To the Problems of Identity Research. About the Existence and Knowledge of Patriotism]. *Humanitarno-naukove znannia: horyzonty komunikatyvistyky*. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, (ss.160-165). (in Ukrainian)
- Mudrakov, V. (2019). Do problem doslidzhennia identychnosti. Pro etyku ta polityku patriotyzmu [To the Problems of Identity Research. On the Ethics and Politics of Patriotism]. *Ukrainstvo: dynamika sensiv i vymiriv natsionalnoho buttia*, Kryvyi Rih: DIU MVS Ukrainy, (ss. 34-38). (in Ukrainian)
- Nussbaum, Martha C. (1994). Patriotism and cosmopolitanism. *Boston Review*, XIX, 5, 3-16.
- Shevchuk, D.M. (2014). *Smysl i mezhi politychnoho: filosofska interpretatsiia* [The Meaning and Limits of the Political: a Philosophical Interpretation]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». (in Ukrainian)
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). Patriotism. <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>
- Toffler, E. (1970). *Future Shock*. New York: Bantam Books.
- Yavir, V. (2011). Patriotyzm. [Patriotism] V. Yu. Levenets (Red.), *Politychna entsyklopediia*. K.: Parlamentske vydavnytstvo, (ss. 546). (in Ukrainian)